

Aitana Guia

La rebel·lió dels vianants

El Jardí del riu Túria al centre
d'una nova València

bromera

Premi d'Assaig
Mancomunitat de
la Ribera Alta

Primera part

EL TÚRIA: RIU, AUTOPISTA O JARDÍ?

1

DEL TYRIS AL TÚRIA

1.1. *Tyris*

Manuel Sanchis Guarner, a la seua erudita i llegible *La ciutat de València: Síntesi d'història i de geografia urbana*, parla de l'enigma de Tyris. Explica que «És ben admissible que el nom del riu Túria perpetue eixe antiquíssim topònim». Hi ha un poema de Ruf Fest Avié que esmenta la vila de Tyrin, i per això hi ha veus que volien trobar un origen iber per a la ciutat de València. Si València és d'origen romà, doncs va i resulta que ser d'origen romà l'homologava a la majoria de ciutats espanyoles. Ser romana no resultava gens exclusiu. I ser romana i, damunt, no tindre ni un amfiteatre, o fòrum, o unes runes com Júpiter mana, com ara té Sagunt, doncs això ja no podia ser. I clar, ser una ciutat mediocre vol dir que no li has servit de font d'inspiració a poetes i historiadors al llarg dels segles... i que no hi ha fonts clàssiques que li donen pedigrí.

Per això, al segle XIX i principis del XX, molts estudiosos es van encaparrar i van proposar que la vila ibera fortificada de Tyrin, que tocava lleugerament el riu Tyrius, esmentada en l'*Oda Marítima* de Ruf Fest Avié, fora València. Però haurà de ser una altra, perquè a València, l'arqueologia no ha pogut trobar restes iberes. No tenim orígens ibers, que serien més originals que tindre orígens romans, però sí que tenim una cervesa artesana boníssima que es diu Tyris. Per a alguna cosa havia de servir el nom iber.

1.2. *Valentia*

Valentia fou fundada com a assentament romà el 138 AP (abans del present) en una illa fluvial del riu Túria. Costa d'imaginar com era la planura de València aleshores. Era tot terra d'aiguamolls. L'Albufera era més gran i unia quasi les desembocadures del Xúquer i del Túria. Tots els poblats ibers són situats en pujols que voregen la planura valenciana central: Arse (Sagunt), Edeta (Llíria), Torís, Cullera, Saitabi (Xàtiva). I això és així perquè eren més fàcils de defensar i perquè en altura estaven resguardats dels al·luvions que des de sempre han caracteritzat els rius de règim torrencial mediterranis.

València fou fundada en una illa fluvial, elevada sobre el riu, amb un braç nord que és aproximadament el caixer actual i un braç sud desaparegut. El braç sud del Túria sembla que anava des de la Petxina, passant pel Jardí Botànic seguint el mateix curs que la séquia de Rovella, fins a trobar la clotada que hi havia entre el carrer de Baix i el de les Salines. Després travessava el carrer dels Cavallers pel dels Calderers i davallava per la Bosseria fins al Mercat Central. Agafava el carrer de Maria Cristina fins a la plaça de l'Ajuntament i després tirava pel carrer de les Barques i Pintor Sorolla fins a trobar a la Glorieta el braç nord i continuar com un sol riu pel llit vell fins a la mar, que aleshores estava molt més prop del centre, en el que ara és la plaça d'Hondures. Aquest braç sud és important perquè es va aterrar i, segles després, va ser per ací per on es construirà part de la muralla islàmica i també serà per aquest antic braç per on entrarà l'avinguda principal de les catastròfiques riuades del 1957. Resulta molt curiós que, durant les riuades del 57, es va inundar tot el barri antic menys... la València romana, que estava construïda en el promontori més elevat de l'illa fluvial. Mira si eren sabuts!

La fundació de València és part de l'expansió de Roma amb fins comercials i militars. Els mercaders romans havien anat

Maqueta del plànol del pare Tosca al vestíbul del MUVIM.

seguint-li les petjades als grecs i necessitaven més assentaments en el litoral mediterrani occidental. Els romans, victoriosos en la Segona Guerra Púnica, on la resistència heroica de Sagunt el 219 AP li havia costat molt cara, van emprendre una campanya militar i colonitzadora que, pel que ens afecta, va comportar la fundació de València.

Sabem per inscripcions que, a València, hi havia dos tipus de pobladors, els veterans i els vells. No tenim certesa total de qui era qui, però els historiadors afirmen que els vells eren indígenes de la península Ibèrica que havien lluitat a les ordres del cabdill iber Viriat en les seues campanyes de resistència a la colonització romana a la Lusitània, la part oest de la península Ibèrica. Viriat fou assassinat a traïció mentre dormia el 139 AP i les concessions de terres foren donades pel cònsol a Hispània Juni Brut el 138 AP als soldats vençuts de Viriat, per tal d'evitar que la misèria els induïra novament a la revolta.

A més dels vells, València també fou poblada pels veterans. Era pràctica comuna en la Roma republicana i també en la imperial recompensar els soldats amb terres. Els soldats romans complien contractes molt llargs, de 25 anys i, si sobreviuen, se'ls concedien terres. Veiem que els primers valencians eren dos grups als quals

Roma volia comprar la benevolència amb terra i, entre ells, no s'agradaven gaire. Els uns havien lluitat contra Roma, els altres havien passat 25 anys defensant-la. Segur que es portaven de categoria.

Potser València no té un origen espectacularment grandios, però està molt ben acompanyada en el club de ciutats fundades en illes fluvials: París, Estrasburg, Mont-real, Manhattan. No ens podem queixar.

Doncs bé, com que València és romana, me'n vaig a l'Almoina, el museu de la València romana, per veure què diu del Túria. I la trista realitat és que... no diu res. Si no fora perquè en la reproducció en marbre de la València romana que hi ha en el vestíbul apareixen els dos braços del Túria i la ciutat romana..., doncs no se sabia que era una ciutat fluvial. No s'hi parla del riu, ni del pont que hi havia en època romana. Xe, tu, que el Túria no existeix per a aquest museu. Però és que tampoc no existeix pràcticament per al Museu de la Història de la Ciutat de València. Que també hi vaig anar buscant informació sobre el Túria i, no res. València és una ciutat fluvial, però els seus cronistes museístics encara no se n'han assabentat.

Encara com Sanchis Guarnier incorpora el Túria ara i adés quan explica la història de la ciutat. Perquè les persones que visiten els dos museus, eixiran amb una idea de la història de la ciutat que no incorpora el riu que la va fer nàixer i que la va destruir tantes vegades. Sanchis Guarnier explica que la ciutat romana no estava vora riu i que, per tant, quedava un espai obert entre la muralla i el riu, i fou per aquest corredor per on passà Pompeu amb les seues tropes l'any 74 AP en una de les batalles de la Guerra de Sertori contra els ibers de Llúria.

També explica que València no estava situada gaire bé per ser un nucli militar o comercial, ja que la mar es trobava a uns cinc quilòmetres i no tenia port natural, no tenia elements defensius

com Sagunt o Xàtiva i tampoc no es trobava en cap cruïlla de camins. Però sí que estava situada en una planura fèrtil. Només calia aprendre a domesticar el Túria per fer que les colònies agrícoles pogueren prosperar. «Vet ací per què els romans foren els iniciadors de la canalització del Baix Túria».

1.3. *Balansiya*

L'Imperi Romà naix, creix i decau. Mentriamentres, s'ha cristianitzat. Les invasions *bàrbares* o visigòtiques arriben i també es cristianitzen. I l'expansió islàmica, que comença amb la revelació al profeta Mohammed el 622 DP, arriba a la península Ibèrica el 711 i la conquereix en un no res. Però de tot açò, al Túria li fa igual. Només li farà una certa gràcia que li canvien el nom per Guadalaviar, Wādī al-'Abyaḍ, el riu blanc, del naixement fins a Terol començant el segle X DP.

La població valencianoromanovisigòtica va rebre un nou influx de persones procedents del nord d'Àfrica i el Pròxim Orient. Alguns decidiren viure a les ciutats de les rendes que els donava el conreu de terres per parcers mossàrabs. Altres, sobretot els que procedien d'Egipte i Síria, que ja tenien experiència en agricultura, van anar a viure en zones rurals i, com explica Sanchis Guarner, van «perfeccionar la tècnica agrícola dels indígenes valentinoromans, especialment en allò que pertoca als procediments el reg amb la introducció de sènies, tafones, assarbs, etc.»

Molts, quan pensem en la ciutat de València en temps islàmics, pensem en Balansiya, però Sanchis Guarner ens recorda que els geògrafs islàmics que l'esmenten, l'anomenen Madinat al-Turab, «ciutat de terra». Especula que potser es deia així perquè estava edificada damunt un sòl d'al·luvió, per compte de roca i perquè, com que no tenia els carrers empedrats, era un niu de pols. Si València

és Madinat al-Turab, què era Balansiya? Doncs seria un corònim que designava la regió valenciana i no pas la ciutat.

Durant el període califal, l'agricultura valenciana es va desenvolupar amb la introducció de diverses espècies orientals, com l'arròs, la taronja, el poncir i la canyamel. No fou fins que la zona estigué ben drenada i ben regada, transformada d'aiguamoll, en horta fèrtil, que València va poder créixer i el segle x arribar a tindre 15.000 habitants, cosa que la feia la ciutat més gran de l'est d'Al-Àndalus i una de les principals ciutats de la Península i d'Europa.

1.4. Séquies i més séquies!

A la plaça de la Mare de Déu de València hi ha una escultura dedicada al riu Túria, representat per un home nu de format clàssic que podria ser un déu romà, que té un corn de l'abundància que representa la fertilitat de l'Horta de València gràcies a la bona gestió de l'aigua. El Túria està envoltat de huit figures femenines, de xiquetes prepuberals, nues, però amb pentinat de fallera, que sostenen un gerro del qual ix aigua i representen les huit séquies principals del Túria. L'obra del 1976 fou realitzada per l'artista Silvestre de Edeta basat en una idea original de l'escultor Alfonso Gabino. Sempre m'ha semblat molt lletja i bruta, per les cagades de coloms, però sembla que els turistes la troben bonica. Estèticament, no hi estic d'acord, però és una bona metàfora del riu Túria.

Les séquies són canals excavats en la terra la funció principal dels quals és conduir aigua des del punt de captació, en el nostre cas normalment un assut al riu Túria, fins als camps de cultiu o molins on s'anava a utilitzar. Des que es van fer, es van construir amb un lleuger desnivell per tal de permetre la circulació de l'aigua

només per la gravetat, sense haver de fer servir cap classe d'energia complementària.

Totes les séquies en l'Horta de València formen part d'un mateix sistema hidràulic que té la columna vertebral en el riu Túria i després té *tentacles* en les séquies més importants. Aquestes són huit i també s'anomenen séquies mare: les séquies de Mestalla, Rascanya, Tormos, Rovella, Favara, Mislata, Quart-Benàger-Faitanar i la Séquia Real de Montcada. Cada séquia mare té una sèrie de braços secundaris que porten aigua a poblacions o partides concretes i s'anomenen braços, files, rolls... Aquests braços també se subdivideixen al seu torn, formant una teranyina de séquies, braços i dits. Si veiem un mapa del sistema d'una séquia, s'assembla a les arrels o a les branques d'un arbre. La BBC, en un article de Keith Drew, les va descriure com «Spain's ingenious water maze».

La dita popular considera que la xarxa de séquies del Túria és d'origen islàmic i, de fet, les séquies mare ja estaven construïdes quan Jaume I conquista València, però com que és cert que els romans també havien executat bastants obres de conducció d'aigües, com per exemple l'impressionant aqüeducte de Xelva del qual parle en el capítol «Riu amunt», assignar exclusivament un origen islàmic a l'Horta de València sembla un poc agosarat. Però això no lleva importància a la millora, perfeccionament i extensió de la xarxa hidràulica que va tindre lloc durant els cinc-cents anys de dominació islàmica. Horta Viva ho explica així:

«L'origen de l'Horta de València no ha aconseguit posar d'acord tots els historiadors, encara que en el que sí que hi ha unanimitat és en el desenvolupament de l'horta en el període musulmà, del s. VIII al XIII, on a més de la introducció de nous cultius i tècniques de conreu destaca la construcció de les principals infraestructures hidràuliques, la xarxa de séquies. A l'arribada de Jaume I en 1238, les séquies mare que prenen l'aigua del Túria ja estaven construïdes».

Sanchis Guarner explica que, en el sistema tradicional de reg de l'Horta de València, el servei de reg «es regeix pel principi que l'aigua és propietat comunal i inseparable de la de la terra». El volum d'aigua que rep cada parcel·la no és fix, ja que depèn de com va de ple el Túria. La unitat de mesura es diu *fila* i representa el dret de cada individu com a propietari de la terra a una proporció de l'aigua durant un cert període de temps. El cicle d'irrigació normalment dura una setmana, però quan el nivell del riu és baix, s'amplia. Aquesta forma de distribuir l'aigua no és només increïblement eficient, sinó també equitativa, perquè cada parcel·la, independentment de la seua llunyania de la séquia mare, rep la quantitat d'aigua que li correspon. I si hi ha sequera, es reparteix la poca aigua que hi ha. El resultat és que l'Horta té una diversitat de conreu i un sistema d'accés a l'aigua tan just que ja el voldrien a Los Angeles, on els pirates sempre s'emporten més aigua que la resta.

Les séquies són conservades per la comunitat dels regants, els quals se sotmeten al Tribunal de les Aigües per resoldre els seus litigis. Potser el Tribunal de les Aigües no existia en època califal, però sí que hi havia mecanismes de supervisió i inspecció dels regs. I segurament els jutges islàmics, els cadis, es feien càrrec de dirimir disputes.

El Tribunal de les Aigües està format per huit homes, i tots són homes, llauradors de l'Horta. És un tribunal oral, públic i gratuït que es reuneix cada dijous al matí enfront de la porta gòtica de la seu de València per dirimir disputes en el règim de regs de les séquies del Túria. María José Olmos Rodrigo, la secretaria del Tribunal, explicava a la BBC que els casos que s'hi veuen són perquè un llaurador ha negat les terres del veí, perquè algú ha regat fora de torn o no ha mantingut la secció dels canals d'irrigació que li pertoca. Els procediments són en valencià i molt ràpids. Les decisions, finals. No hi ha apel·lació possible. Fins i tot el Tribunal de les Aigües volia tindre origen islàmic i el 1960 va celebrar el seu

mil·lenari, però no hi ha fonts documentals que sostinguen tal cosa, ni hi ha exemples de tribunals similars en la tradició islàmica en altres llocs. Així que al Tribunal de les Aigües li passa com a Tyrís... si s'encanta, potser acabarà com a nom de cervesa artesana.

Tradicionalment, la construcció de séquies es feia amb caixers de terra. Només en punts delicats com ara ponts o en llocs on s'havia de partir l'aigua entre dues séquies, es feia ús del morter. A partir del segle xx, es generalitza el revestiment dels caixers amb parets de morter primer i formigó després, el que va canviar la fisonomia de les séquies perquè van perdre part de la seua amplitud i serpentejos característics i també van perdre els canyars que feien companyia a les vores. A més, a mesura que la ciutat creixia, també s'anaven soterrant les séquies. Al desllunat de l'Eixample on vaig créixer, hi ha una línia diagonal que talla els patis de l'esquerra d'una forma molt estranya i mon pare sempre ha dit que això devia ser un braç de la séquia de Rovella.

Segons la BBC, l'Horta valenciana comprén un radi de 28 quilòmetres quadrats encerclant la ciutat. Horta Viva ho deixa en «10-15 km al voltant de la ciutat de València, amb una superfície aproximada que tradicionalment s'ha establert en 10.500 hectàrees». És una joia que cap ciutat gran té. I la Food and Agriculture Organization de l'Organització de les Nacions Unides ho ha reconegut afegint l'Horta a la seua llista de Globally Important Agricultural Heritage Systems el novembre del 2019.

De totes les séquies que vaig recórrer durant el meu passeig riu amunt, les que més em van agradar van ser la séquia de Mestalla entre Quart de Poblet i l'assut de Mestalla i la de Montcada, de Manises fins a l'assut. És meravellós anar resseguint una séquia i, de sobte, trobar-te l'assut que la fa possible. Els assuts eleven el nivell de l'aigua del riu sense aturar-lo del tot, només prou per a poder desviar la quantitat d'aigua desitjada a una séquia, un canal que recorrerà desenes de quilòmetres alimentant camps a tort i

a dret. L'assut més important del Túria és el de la Séquia Real de Montcada, que rega camps d'oest a est fins a arribar a Puçol i besar la mar. És una obra que tan sols necessita corbes de nivell i la inclinació natural del terreny. Fàcil de mantindre. D'utilitat sobradament provada. El sistema de reg amb séquies del Túria és una meravella hidràulica que ha fet possible tindre una horta fèrtil durant milers d'anys.

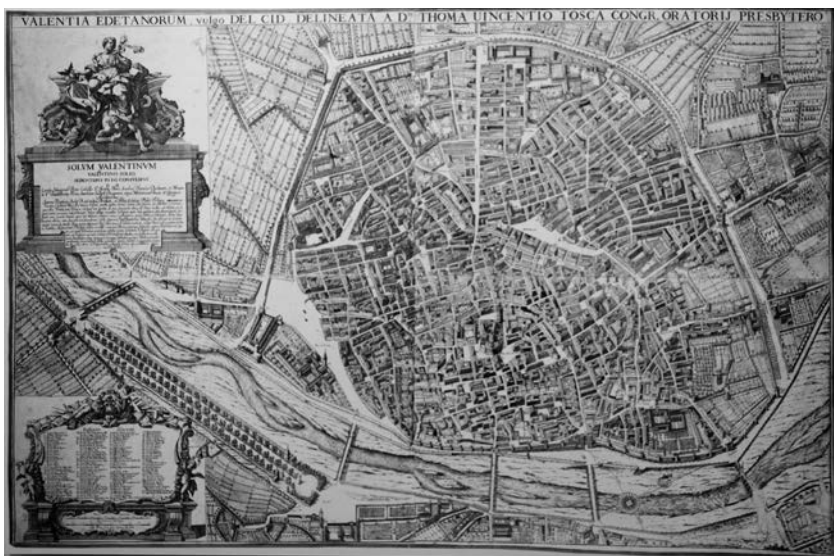
1.5. València

Després d'una batalla al Puig, amb la massacre dels defensors islàmics de València quan intentaven retirar-se i tornar a la ciutat, València capitula davant de Jaume I el 1238. Segons les capitulacions, la taifa de València tenia 120.000 persones de religió islàmica, 65.000 cristianes i 2.000 jueves. Entre 50.000 i 100.000 musulmanes van abandonar-la. És a dir, entre un quart i la meitat de la seua població va fugir durant la conquesta cristiana i un terç ho va fer quatre segles després durant l'expulsió dels moriscos el 1609-1614. Inicialment, va costar repoblar-la, però ja quan arribem al segle xv, el període de més esplendor de la ciutat, València és la ciutat més poblada de la Corona d'Aragó. El 1418 tenia 40.000 habitants, el 1483, 75.000 i el 1500, 80.000, i era la tercera ciutat més gran de la Península després de Granada i Sevilla.

Durant molts segles, el llit del Túria era per a pescar si hi havia sort, nadar per als xiquets o rentar roba. Supose que també devia servir de recer per a amants fogosos que no tingueren por dels mosquits. Però no tenia cap funció en concret per a la ciutat. Per això, la història de la València cristiana i el riu es conta millor a través de les riuades i els ponts (els dos capítols següents).

Deixeu-me, però, fer algunes notes anecdòtiques que us poden interessar. Hi ha nombrosa documentació del segle XIII al XVIII

que anomena el riu «la rambla», especialment per designar els espais eixuts contigus al riu. No sé en quin moment ni per què es va perdre aquesta denominació popular, però al carrer, ja ningú no l'anomena així. Fem ara un incís per aturar-nos a la València del pare Tosca, Tomàs Vicent Tosca, l'autor del famós mapa del 1704, en què es pot gaudir de la ciutat cristiana, dels seus carrers i places, de la muralla i les portes. I d'un riu Túria farcit de meandres! Quina sinuositat! Amb cinc ponts històrics fent-nos l'ullet.

© Ivano Stocco

Al segle XIX, amb l'emergència de la burgesia i dels conceptes de lleure i temps lliure, el llit del Túria s'utilitzà com a escenari per a la fira de bestiar anual que tenia lloc des que el 1871 comença a organitzar-se la Fira de Juliol. De fet, l'Ajuntament de València va crear la Fira de Juliol per retardar l'eixida estival al camp o a la platja de les famílies acomodades i afavorir el comerç de la ciutat.

El riu era un bon lloc per al bestiar. Per això, el Mercat de Cavalleries, que se solia celebrar els dijous al carrer de Guillem de Castro, entre el convent del Pilar i l'Hospital Vell, fou traslladat

al llit del riu, entre el pont dels Serrans i el de la Trinitat. I on hi ha gent, hi ha negoci. Els dies de mercat, vora les baranes del riu, s'hi posaven els barbers i els homes anaven a afaitar-se i els xiquets a tallar-se els cabells. Les fantàstiques litografies del gravador francès Alfred Guesdon, fetes a partir de fotografies aèries del riu del 1863 del fotògraf i aeronauta gal·lès Charles Clifford, que mon pare té penjades a la paret del menjador del poble, sempre em sorprenien de menuda: el riu porta tanta aigua!

Una anècdota trista i curiosa del segle XIX és que, l'exèrcit, després de col·laborar en el destronament d'Isabel II durant la revolució del 1868, La Gloriosa, es va afanyar a contindre el radicalisme de les milícies revolucionàries. El capità general de València, Rafael Primo de Rivera y Sobremonte, oncle del dictador Miguel Primo de Rivera i besoncle del feixista José Antonio Primo de Rivera, va atacar les barricades de les milícies amb artilleria i la població civil, aterrida pel dur bombardeig de la ciutat, va fugir a refugiar-se al llit del riu.

El tennis i el futbol eren esports aristocràtics que començaven a tindre instal·lacions pròpies a finals del segle XIX i principis del XX. Durant l'Exposició Regional del 1909, s'hi van disputar partits de futbol i, ja als anys 1920, el futbol havia esdevingut un esport de masses. El 1919 es va fundar el València Futbol Club que va traslladar el seu camp d'Algirós al Mestalla, on encara juga, el 1923. L'any 2023 fa el centenari. Aleshores hi havia un equip rival, el Gimnàstic FC, que va construir el seu estadi al llit del riu el 1923, entre els ponts de la Trinitat i el del Real, però l'equip no prosperà. Tanmateix, el riu va passar a ser un lloc on jugar a futbol i aquesta tradició s'ha mantingut i ampliat amb l'enjardinament.

Heu mai sentit parlar del Drac del Túria o del Dragón del Patriarca? Jo tampoc no en sabia res fins que la meua amiga Núria m'ho va comentar. Si entreu en l'església del Patriarca a València, hi trobareu un caiman dissecat. Fou un regal del virrei del Perú al patriarca sant Joan de Ribera el 1600. Quan el caiman va morir

sis anys després, el van dissecar i el van penjar a l'església com a símbol del silenci que calia mantindre en aquest espai sacre. I hi ha una dita que les mares li deien a la xicalla, «si parleu, a la panxa vindreu», per esporuguir-los i forçar-los a prestar atenció a l'església.

Però això no resulta gaire interessant. Si li donem la paraula a l'escriptor Vicente Blasco Ibáñez, el caiman americà es converteix en el Dragón del Turia. Conta Blasco Ibáñez en un conte titulat «El Dragón del Patriarca» i publicat en *Pueblo* el 6 de gener de 1901, que en temps immemorials, quan la ciutat de València era petita i les aigües de l'Albufera estaven a tocar la ciutat, hi havia un drac que atemorïa la gent. Era un castic diví perquè, com ara, la ciutat estava plena de pecadors. Animats per les creixents recompenses, molts joves van intentar caçar el drac infructuosament. La ciutat ja havia perdut l'esperança quan va arribar un rodamon jueu que parlava llengües incomprendibles i que, ràpidament, va ser condemnat a la forca. Per escapar-se del castic, va prometre que mataria el drac. I així ho va fer i la ciutat va poder viure i prosperar. Però va mantindre per sempre més una certa recança sobre el Túria.

Com a historiadora, em sorprén que el Túria tinga tan poques aparicions als llibres d'història de la ciutat i encara com, una vegada cada segle, el riu decideix eixir-se'n de mare perquè els valencians li fem cas.